

Esu ne istorikas, esu žurnalistas. Ir šitą knygą rašiau pagal visas žurnalistikos taisykles – tarsi visi veikėjai būtų gyvi ir aš galėčiau gauti iš jų interviu. Maždaug taip pat, kaip ankstesnę savo knygą „Visa Kremliaus kariauna“.

Laimė, dauguma mano veikėjų savo istorijas papasakojo – jie paliko išsamių dienoraščių, laiškų ir atsiminimų, taip pat apklausų parodymus. Deja, daugelis melavo (ypač memuaruose), tačiau didžiuma melavo nuoširdžiai. Neabejodami, kad sako tiesą.

Pamatyti XX amžiaus Rusiją to meto žmonių akimis – toks pagrindinis mano tikslas. Pradėjęs rašyti knygą išankstinio atsakymo į klausimą, kodėl žlugo Rusijos imperija, neturėjau. Neturėjau teorijos, kurią būčiau norėjęs skaitytojui įrodyti ir tam parinkinėjęs faktus. Priešingai, teko daug padirbėti apvalant iš paveikslo išankstinius įsitikinimus, antsluoksnius, stereotipus, kuriuos paliko dešimtys profesionalių istorikų, įsitikinusių, kad Rusijos revoliucijos buvo vieningas ir negrįžtamas procesas.

Mano veikėjai nieko apie tai nežino. Visi jie gyvena savo gyvenimą net neįtardami, kad po daugelio metų jis bus laikomas istorijos proceso smiltele ar, priešingai, varomuoju mechanizmu.

Knygą pradedu ties XIX ir XX amžiaus sankirta. Šis laikas labai įdomus. Daugelis jaunų sostinės intelektualų – nulinių metų karta – dar apolitiški, jie labai skiriasi nuo senųjų disidentų kartos. Politiką jie laiko vakarykščia atgyvena, neįdomia ir nemadinga. Tačiau politika staigiai įsibrauna į jų gyvenimą – valdžia kišasi į kūrybos laisvę, draudžia ir uždaro viską, kas jai neįtinka. Taip palengva prasideda pirmieji Rusijos istorijoje masiniai protesto mitingai – ir būdai, kuriais jie nuslopinami, atkreipia į juos daugiau dėmesio. Per kelerius metus Rusijoje atsiranda pilietinė visuomenė – aktyvi, reikli ir sąmoninga.

Rusijos intelektualai pasipiktinę 1905 metų sausio 9 dienos darbininkų demonstracijos sušaudymu – po jo protesto nuotaikos auga taip greitai, kad, atrodo, jų jau niekaip nesulaikysi. Kūrybingoji klasė

reikalauja visuotinių rinkimų, parlamento, žodžio laisvės, lygybės prieš įstatymą – ir yra įsitikinusi, kad savo tikslą pasieks. Euforija trunka be maž metų: iš pradžių valdžia tarsi patenkina dalį reikalavimų, o tada sulaužo beveik visus savo pažadus. Vakarykštį visuomenės optimizmą pakeičia sunkus nusivylimas. Rusijoje „priveržinėja veržles“, daugelis mano, jog metas nešdintis.

Šį laikotarpį – nuo 1905 iki 1914 metų – vieni amžininkai laiko pačiu sėkmingiausiu Rusijos imperijos periodu, riebiuoju dešimtmečiu, o kiti – niūriais represijų, klastojamų rinkimų, „rankinio“ teismų valdymo metais. Didelę įtaką Rusijoje įgyja religiniai radikalai ir tamsybininkai, reikalaujantys rūsčiai bausti kultūros veikėjus, įžeidinėjančius valdžią ar tikinčiųjų jausmus. Daugelis intelektualų emigruoja – ir jau Europoje be pabaigos aptarinėja tėvynės likimą. Čia pat gyvena caro šeimos ir rūmų atstovai, šokiruojantys europiečius prikišamai demonstruojamais turtais.

Šis vienu nerūpestingas, kitų neviltingas gyvenimas baigiasi netikėtai: sulig Pasauliniu karu, kurio niekas nesitikėjo. Netgi ne pats karas tampa Rusijos tragedija, o valstybės, valdininkų ir biurokratų armijos negebėjimas su juo susidoroti. Visi pirmieji laimėjimai fronte pasibaigia dėl korupcijos ir nekompetentingumo.

Post factum istorija visada atrodo labai logiška. Atgaline data lengvai suprantama užmačia, demaskuojamas sąmokslas, matoma pikta ar gera valia. Bet jeigu pamėgini išgyventi istoriją žingsnis po žingsnio, diena po dienos drauge su jos dalyviais, grakščios koncepcijos subyra. Niekas neatrodo nulemta iš anksto. Visi veikėjai nuolatos klysta. Niekas nepajėgia numatyti ateities net porai dienų į priekį. Niekas nepajėgia suplanuoti net savo paties gyvenimo, nes aplinkybės nuolatos keičiasi, o nuo tavęs niekas tarsi ir nepriklauso.

Atkūrinėdamas pasaulio paveikslą ir savo veikėjų veiksmų logiką nesistengiau parašyti išsamios Rusijos valstybės istorijos nuo 1901 iki 1917 metų. Man regis, Rusijos istorija ir taip perdėm sukoncentruota į valstybę, tiksliau, netgi į Valdovą. Mes įpratome į savo istoriją žvelgti kaip į vadų biografijų visumą – ir pro šią darnią carų, generalinių sekretorių ir prezidentų gretą visai nematyti visuomenės. Ko norėjo žmonės? Ką jie veikė ir planavo? Šie dalykai man svarbesni nei Carskoje Selo ar Kremliaus gyventojų sprendimai. Ši knyga – mėginimas parašyti Rusijos visuomenės istoriją. Ištyrinėti, ko ji siekė ir kodėl jos spaudžiama imperija turėjo mirti.

Pagrindiniais veikėjais pasirinkau ryškiausius visuomenės atstovus, visuomenės nuomonės lyderius – ne tik politikus, bet ir rašytojus, žurnalistus, menininkus, pamokslininkus.

Ši knyga nėra akademinis veikalas. Stengiuosi vartoti kalbą, kuri atrodo šiuolaikiška XXI amžiaus Rusijoje, – kad skaitytojams būtų paprasčiau ir suprantamiau. Skaitytojų patogumui aš vartoju ne tik šiuolaikinę leksiką, bet ir šiuolaikinius geografinius pavadinimus. O veikėjus, pažeisdamas nusistovėjusią tradiciją, vadinu taip, kaip jie vadino save patys ir vienas kitą. Štai žmogus, dažniausiai vadinamas Jevno Azefu, pats prisistatydavo Jevgenijumi, o didysis kunigaikštis Aleksandras Michailovičius šeimos rate buvo vadinamas Sandro, taip jis pasirašinėdavo ir laiškus.

Ši knyga – daugybės žmonių pastangų rezultatas. Pirmiausia – draugų ir kolegų, dirbančių su manimi kūrybinėje studijoje „Svobodnaja istorija“ („Laisvoji istorija“). Per dvejus metus mums pavyko sukurti projekt1917.ru – unikalią 1917 metais rašytų dienoraščių, laiškų, atsiminimų ir straipsnių bazę. Visa ši medžiaga, įgavusi socialinio tinklo, arba tekstinio serialo, internetinės dramos, pavidalą, leidžia į 1917 metus pažiūrėti iš vidaus ir matyti pasaulį to laiko žmonių akimis.

Šią knygą skiriu savo dukrai Lizai. Viliuosi, knyga bus įdomi jai ir jos kartai. Ir jie galės išvengti klaidų, kurias darėme mes ir mūsų pirmtakai prieš šimtą metų.

Michail Zygar

TURINYS

- 10 Pirmas skyrius,
kuriame Levas Tolstojus tampa kovos su režimu
simboliu ir pagrindiniu opozicijos ideologu
- 44 Antras skyrius,
kuriame Sergejus Vittė nepajėgia sulaikyti Rusijos nuo
įsiveržimo į Kiniją ir Pekino užgrobimo
- 76 Trečias skyrius,
kuriame žydai išeina į karo taką: Michailas Gocas
ir Grigorijus Geršunis sukuria galingiausią opozicinę
Rusijos partiją
- 111 Ketvirtas skyrius,
kuriame į madą ateina liberalai: Piotras Struvė ir
Pavelas Miliukovas tampa populiariausiais šalies
politikais
- 145 Penktas skyrius,
kuriame imperatorienė Aleksandra ir imperatorienė
Marija rungiasi, kuri iš jų bus rūmų ir Rusijos šeimininkė
- 177 Šeštas skyrius,
kuriame Rusijoje atsiranda pirmasis liaudies protesto
lyderis – Georgijus Gaponas
- 217 Septintas skyrius,
kuriame juodašimtis Aleksandras Dubrovinas įkuria
pirmąją šalyje valdžios partiją, o režimo priešininkas
Maksimas Gorkis prašo Vakarų nebeduoti Rusijai
pinigų
- 262 Aštuntas skyrius,
kuriame Piotras Stolypinas ir Dmitrijus Trepovas
siūlo du alternatyvius Rusijos reformavimo kelius

- 298 Devintas skyrius,
kuriame meno fanas Sergejus Diagilevas ir religinis fanatikas Iliodoras mėgina būti nepriklausomi nuo valstybės ir net pasinaudoti ja savo tikslams
- 346 Dešimtas skyrius,
kuriame milijonieriai Pavelas Riabušinskis ir Aleksandras Gučkovas mėgina įtraukti stambų verslą į valstybės valdymą
- 383 Vienuoliktas skyrius,
kuriame Grigorijus Rasputinas tampa pačiu įtakingiausiu Rusijos korupcionieriumi ir nekenčiamiausiu pacifistu
- 416 Dvyliktas skyrius,
kuriame Rusijoje atsiranda antrasis liaudies protesto lyderis – Aleksandras Kerenskis
- 450 Tryliktas skyrius,
kuriame Iraklis Ceretelis mėgina paversti Rusiją parlamentine demokratija, o Vladimiras Leninas jam trukdo
- 490 Keturioliktas skyrius,
kuriame Levas Trockis ir Levas Kamenevas nenori bolševikinio perversmo, nes mano, kad jo visai nereikia
- 535 Epilogas
- 545 Šaltiniai

1 skyrius, kuriame Levas Tolstojus tampa kovos su režimu simboliu ir pagrindiniu opozicijos ideologu

NAUJASIS AMŽIUS

1901 metų vasario 24 dieną laikraštis („Cerkovnyje vedomosti“)¹, tuometės ROB² spaudos organas, paskelbė tekstą: „Švenčiausiojo Sinodo nutartis dėl grafo Tolstojaus.“ Jame rašoma, kad nuo Bažnyčios atskiriamas žinomiausias rusų rašytojas. Ortodoksų Bažnyčia jau gerą šimtą metų nebuvo nieko atskyrusi, nors XIX amžius Rusijoje anaip tol nebuvo tylus ir dievobaimingas laikotarpis. O staiga ėmė ir pasiryžo.

Peterburgo visuomenę šokiravo toks archajiškas XX amžiaus pradžios įvykis. „Regis, telegrafui pirmą kartą nuo jo atsiradimo tenka perduoti tokią žinią, – ironizuoja Tolstojaus bičiulis, žurnalistas ir rašytojas Vladimiras Korolenka. – „Atskyrimas nuo Bažnyčios“, perduodamas telegrafo laidais, – paradoksas, istorijos pateiktas XX amžiaus pradžiai.“

Kitą dieną, vasario 25-ąją, „Cerkovnyje vedomosti“ tekstą persispausdina visi laikraščiai, iš kurių Tolstojus ir sužino apie jo atskirimą. Jis Maskvoje, savo sodyboje Chamovnikuose. Grafas, pasak jo žmonos Sofijos Andrejevnos, susinervinęs, ir visa šeima sutrikusi, nežinanti, ko dabar laukti.

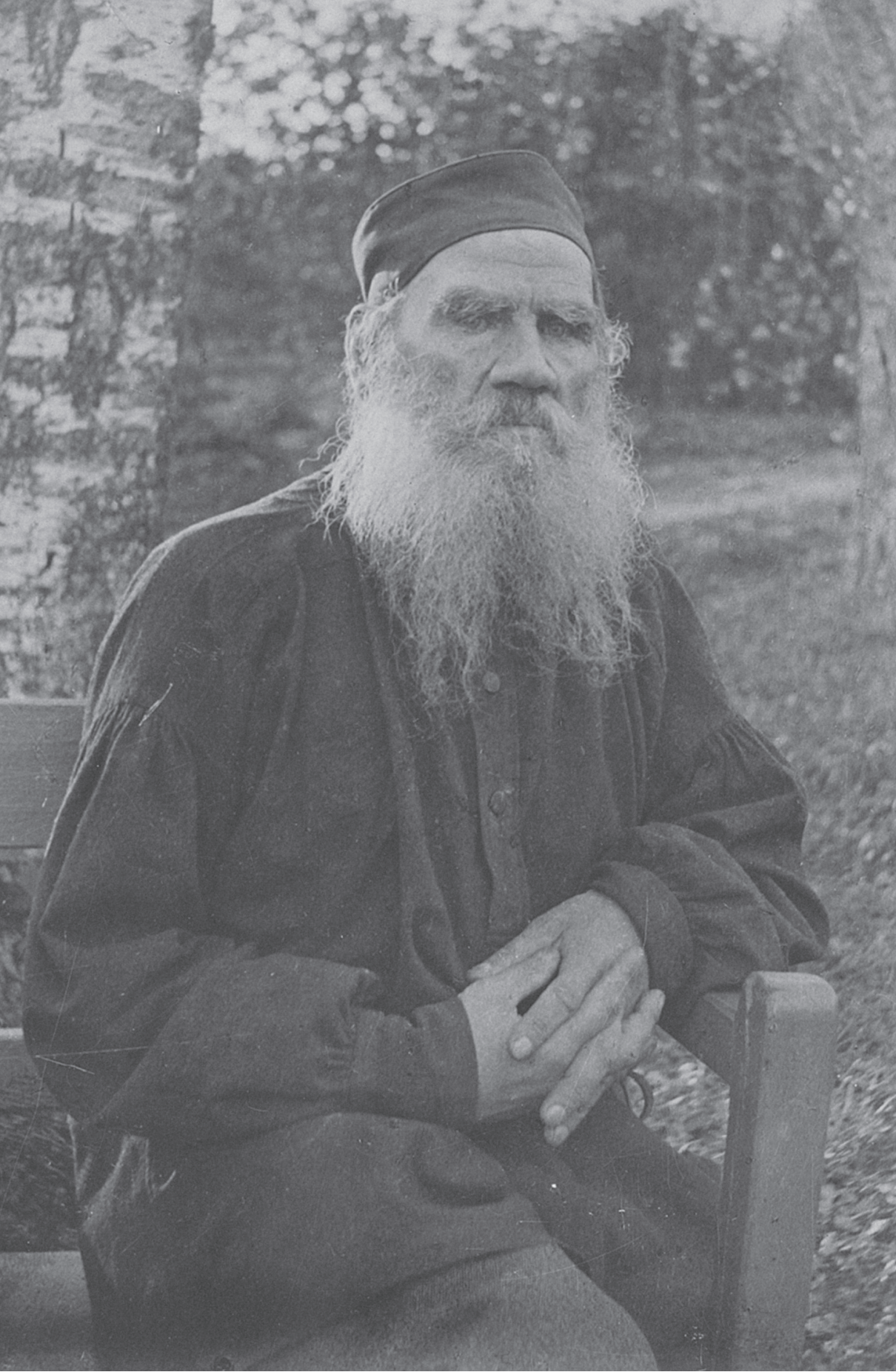
Daugelį metų Tolstojus gyveno netgi ne anapus įstatymų, o aukščiau įstatymų. Jo knygos uždraustos, už jų spausdinimą ir platinimą žmonės sodina į kalėjimus ir siunčia į tremtį. Artimiausias Tolstojui žmogus – mylimas jo mokinys, leidėjas ir ištikimas pagalbininkas Vladimiras Čertkovas – ištremtas iš Rusijos. Tačiau pačiam Tolstojui jokios represijos ligi šiol taikytos nebuvo, o rašytojui jau septyniasdešimt dveji.

Rusų Ortodoksų Bažnyčia formaliai nėra atskirta nuo valstybės, vadinasi, atskyrimas nuo tikėjimo – valstybinis nusikaltimas. Už tai gali ir turi bausti pagal pasaulietinius įstatymus: pavyzdžiui, tremtimi ar net kalėjimu.

1 „Bažnyčios žinios“. (Rus.)

2 Rusų Ortodoksų Bažnyčios. (Vert. past.)

Pastaruosius dvidešimt metų vis pasigirsdavo gandų, esą rašytoją ketinama išsiųsti į Suzdalės vienuolyną, veikiantį religinių nusikaltėlių kalėjimą, kuriame sėdi ir sentikių Bažnyčios hierarchai. Tačiau Tolstojaus ligi šiol nelietė. Ką pakeis Sinodo nutartis – nežinia.

Anksčiau buvo manoma, kad Tolstojų globoja pats imperatorius Aleksandras III, nuo vaikystės mėgęs skaityti jo kūrinius. Tačiau imperatorius mirė nesulaukęs nė penkiasdešimties jau prieš septynerius metus, 1894-aisiais. Užtai gyvas buvęs jo mokytojas, ilgametis imperijos ideologas Konstantinas Petrovičius Pobedonoscevas, Tolstojaus amžininkas (netgi metais už pastarąjį vyresnis) ir amžinas pastarojo priešas. Naujajam imperatoriui Nikolajui II Pobedonoscevas tinka į senelius – ir daro jam įtaką, nes buvo ir jo mokytojas.

Sužinojęs apie Sinodo nutartį grafas Tolstojus važiuoja į Maskvą. Mieste – neramumai. Jie nesusiję su jo atskyrimu: studentų bruzdėjimai Maskvoje ir Peterburge prasidėjo jau 1899-ųjų pradžioje, kai sostinės universiteto rektorius įsakė siųsti į kariuomenę politiškai aktyviausius studentus. Antrus metus iš eilės abiejose sostinėse kartkarčiais vis išpiplieskia universitetinis karas. Štai ir dabar, 1901 metų vasario pabaigoje, – nauji neramumai. Tolstojus pasiekia Lubianką ir pakliūva į studentų susirėmimą su policija. Naujiena apie Tolstojaus atskyrimą jau aplėkė miestą, rašytoją iškart atpažįsta, studentai surengia jam ovacijas.

Tačiau gatvėse Tolstojus girdi ne tik palaikymą. „Štai velnias žmogaus pavidalu“, – šaukia jam Lubiankos aikštėje. „Minios nuotaikos buvo labai prieštaringos: vieni reiškė Tolstojui simpatijas, kiti neslėpė priešiško ir neapykantos. Tolstojus pasiskubino sėsti į vežiko kariatą ir nuvažiuo“, – šitaip tą dieną aprašė Maskvos žandaras Aleksandras Spiridovičius. „Jeigu minia būtų kitokia, labai galimas dalykas, kad būčiau sumuštas“, – prisimena Tolstojus.

Namie jo laukė nepažįstamų žmonių laišakai. Atplėšęs pirmus pasitaikiusius jis suprato: prasidėjo pjudymas. „Dabar tu prakeiktas ir po mirties tavęs laukia amžinos kančios ir padvėsi kaip šuo... senas šėtone, būk prakeiktas!“; „Jeigu Vyriausybė tavęs nepašalins, mes patys priversime tave nutilti“; „Aš rasiu būdų, kaip sunaikinti tave, niekdarį...“; „Tokios pagiežos požymių po Sinodo nutarties aš pastebiu ir susitikęs su kai kuriais žmonėmis“, – prisimena Tolstojus.

Drauge su prakeiksmiais ateina ir sveikinimų, paramos žodžių, tačiau prie jų, ne taip kaip prie prakeiksmų, Tolstojus buvo pripratęs ir dienoraštyje jų necituoja.

Vidaus reikalų ministerija uždraudžia aptarinėti Sinodo sprendimą – stoja tyła, sukelianti daugybę gandų. Vladimiras Čertkovas Anglijoje, prisi- klausęs šnekų, esą Tolstojus suimtas, stačiai kraustosi iš proto – ir užverčia jį telegramomis. Sofija Andrejevna rašo laišką Peterburgo metropolitui Antonijui – būtent jo parašas pirmasis po „Nutartimi“. Tolstojus toliau skaito visus ateinančius laiškus – be to, labai įdėmiai seka šviežiausias naujienas apie studentų neramumus.

Pobedonoscevas stebi, kaip dėl Sinodo sprendimo pakilo jo nekenčia- mų inteligentų „įtūžio debesis“ – nors oficialiai visos publikacijos šia tema uždraustos cenzūros. Triukšmu, kilusiu dėl Tolstojaus, labai nepatenkintas imperatorius Nikolajus II – caras nemėgsta skandalų. Jis pasikviečia seną- jį Pobedonoscevą ir susierzinęs klausia, kodėl nepasitarė su imperatoriumi prieš nusprendamas atskirti Tolstojų. Sinodo oberprokuroras (faktinis „Bažnyčios ministras“) Pobedonoscevas šypsosi: kaipgi, juk buvau atėjęs, pranešiau, rodžiau „Nutarties“ projektą. Imperatoriui tiesiog prasprūdo pro ausis.

Du imperatorius išauklėjęs Pobedonoscevas nėra labai geros nuomonės apie Nikolajų II. Jis neretai prisimena, kad jaunystėje valdovas uoliai kra- pštydavosi nosį, kai jam būdavo mėginama papasakoti, kaip funkcionuoja valstybė.

SENASIS PRANAŠAS

Atskyrimo nuo Bažnyčios laiku Levo Tolstojaus padėtis Rusijoje buvo tikrai įstabi. Jis vienas pačių žinomiausių Rusijos žmonių, jam septyniasdešimt dveji metai, iš kurių pastaruosius dvidešimt jis kariauja su valstybe.

Jau 1880 metais jį ištiko dvasinis perversmas. „Tėvo ortodoksinis tikėji- mas pasibaigė netikėtai, – rašo Tolstojaus sūnus Ilja. – Buvo pasninkas. Tuo laiku tėvui ir norintiems pasninkauti ruošdavo pasninko pietus, o mažie- siems, gubernantėms ir mokytojams tiekdamo mėsiškus valgius. Liokajus ką tik pasiūlė visiems patiekalų, dubenį su likusiais jame mėsos kotletais padė- jo ant mažo staliuko ir nuėjo kažko atnešti į apačią. Staiga tėvas grįžtelėjo į mane (aš visada sėdėdavau šalia jo) ir rodydamas į dubenį pasakė:

– Iljuša, nagi, paduok man tuos kotletus. Ne, aš nepamiršau, tiesiog dau- giau nebepasninkausiu, prašau, pasninko valgių man daugiau nebeužsaki- nėk.

Visų pasibaisėjimui jis valgė ir gyrė. Matydami tokį tėvo požiūrį greitai ir mes atšalome pasninkams, ir mūsų maldingumą pakeitė visiškas religinis

abejingumas.“ Per šį pasninką suvalgytų kotletų įtaką pasaulio kultūrai galima sulyginti nebent su lentelėmis, kurias Martinas Lutheris 1517 metais prikalė prie Vitenbergo bažnyčios durų. Atmetęs pasninką Tolstojus pradėjo savąją krikščionybės reformaciją.

Išmokęs senąją graikų kalbą, Tolstojus per nepilnus dvejus metus, 1880–1881 metais, parašo savąjį Naujojo Testamento variantą: „Keturios sujungtos ir išverstos Evangelijos“. Iš esmės tai psichologinis romanas apie jaunąjį Jėzų, kuris, žinoma, nėra Dievo sūnus, – tiesiog jo motina Marija pagimdė jį ne nuo savo vyro Juozapo, o „nežinia nuo ko“. Pačiam Jėzui tai nėra paslaptis – ir iš čia kyla gili jo vidinė drama. Visi vėlesni pagrindinio veikėjo pokalbiai su velniu – vidiniai Jėzaus dialogai, jo ginčas su pačiu savimi. Tolstojus pašalina iš teksto visus stebuklus, nes jais netiki, o savąją Evangeliją baigia Jėzaus mirtimi ant kryžiaus – apie jokią prisikėlimą negali būti net kalbos. Kristus Tolstojui – paprastas žmogus, tačiau moralinis pavyzdys, mokytojas ir filosofas. Pasak Tolstojaus, svarbiausias Kristaus priesakas yra anaip tol ne bažnytinės apeigos, o meilė žmonėms, mokėjimas atleisti ir atsisakyti prievartos.

Tolstojus atmeta Bažnyčią kaip tokią ir visus jos ritualus, nes yra ištikinęs, kad jie tik skaido gausius viso pasaulio krikščionis, o save mato kaip vienytoją ir universalios, nuo priemaišų apvalytos krikščionybės kūrėją. Įdomu, kad savo Evangelijoje žodį „fariziejai“ Tolstojus pakeičia žodžiu „ortodoksai“, – nes iš esmės toks ir yra pažodinis vertimas.

Jis supranta, kad „Keturios sujungtos ir išverstos Evangelijos“ negali būti publikuotos Rusijoje, – šią knygą išspausdina Šveicarijoje. Rusijoje ji pasirodys tik 1906 metais, ir tai ne visa. Po Evangelijų vertimo Tolstojus rašo „Išpažintį“, tada straipsnį „Kuo aš tikiu?“ ir kitus religinius veikalus. Dvasinis perversmas visiškai pakeičia jo gyvenimą ir sukelia nesantaiką su žmona Sofija Andrejevna, kuri naujosios Tolstojaus religijos nepriima ir nustoja buvusi jo kūrybinė porininkė. Nuo tada rašytojo „dvasiniu partneriu“ ir pagrindiniu jo idėjų propaguoju tampa Vladimiras Čertkovas. 1880-aisiais tarp Čertkovo ir Sofijos Andrejevnos kilęs abipusis pavydas ir neapykanta tęsis visą gyvenimą.

Kinta Tolstojaus požiūris ir į kūrybą, ir į padėtį, ir į sėkmę. Visų kūrybinių, išspausdintų iki 1881 metų, autorines teises jis perduoda šeimai, o visus, parašytus vėliau, paskelbia visuomenės savastimi ir honorarų už juos nereikalauja. Viską, kas parašyta anksčiau, taip pat „Karą ir taiką“ ir „Aną Kareniną“, jis laiko mažiau vertingais. Po daugelio metų Jasnaja Polianos svečiui, susižavėjusiam jo romanu, rašytojas atsakys: „Čia tas pats, tarsi at-

eitų kas nors pas Edisoną ir pasakytų: „Labai gerbiu jus už tai, kad gražiai šokate mazurką.“ Tik savo religinius veikalus grafas laiko vertais dėmesio.

Ir būtent religiniai veikalai pavertė jį pogrindiniu rašytoju – spausdinti Tolstojų Rusijoje jau nebegalima, tačiau jo mokymas vis tiek plinta. Daugėja atvejų, kai šaukstiniai atsisako tarnauti kariuomenėje aiškindami, jog yra Tolstojaus sekėjai ir prievarta prieštarauja jų religiniams įsitikinimams. Tolstojininkų skaičius didėja metai iš metų, nors juos ir persekioja valstybė.

Tačiau paties Tolstojaus neliečia. Tokia padėtis rašytoją neapsakomai pykdo: virš visų aplinkinių kybo grėsmė, tik jis vienas tarytum vakuume. Jis ir pats mielai sulauktų bausmės. 1890 metais Tolstojus kalbasi su religijos filosofu Konstantinu Leontjevu, nesutaikomu savo priešininku. „Gaila, Levai Nikolajevičiau, kad man stinga fanatizmo, – pyksta Leontjevas. – O reikėtų parašyti į Peterburgą, kur turiu ryšių, kad jus ištremtų į Tomską ir neleistų nei grafienei, nei jūsų dukterims jūsų net aplankyti, ir kad pinigų jums siųstų kuo mažiau. Nes jūs esate tikras kenkėjas.“ – „Mielasis Konstantinai Nikolajevičiau! – sako rašytojas. – Dėl Dievo rašykite, kad mane ištremtų. Tai mano svajonė. Stengiuosi iš paskutiniųjų, kad tik susikompromituočiau Vyriausybės akyse, ir viskas – lyg nuo žąsies vanduo. Labai prašau, parašykite.“

Nuo represijų Tolstojų saugo pats Aleksandras III, kuris ir vertina jo kūrybą, ir išmintingai numato, jog kankinystė tik padės dar labiau išplisti jo idėjoms. Ir nors Tolstojaus nespausdina, jo populiarumas vis auga dėl jo visuomeninės veiklos. 1891 metais Centrinėje Rusijoje kyla badas. Tolstojus važiuoja į Riazanės guberniją ir įkuria ten nemokamų valgyklų tinklą, surenka daug lėšų šelpti badaujančius. Vienos tokios kelionės metu jis pamato, kad geležinkelio stotyje vietinis dvasininkas, susišaukęs badaujančius valstiečius, įkalbinėja juos nepriimti Tolstojaus paramos, nes šis esąs antikristas. Ir iš pradžių valstiečiai tikrai atsisakinėja: „Eik eik, motinėle, su savo duona, nereikia mums antikristo išmaldos“, – prisimena Tolstojaus duktė Tatjana badaujančiųjų žodžius. Tiesa, paskiau valstiečiai įsitikina, kad Tolstojus visai netrokšta jų pražudyti ir pradeda klausinėti grafo giminaičių, kodėl dvasininkija vadina jį antikristu?

1897 metais Rusijoje vyksta gyventojų surašymas ir keli tūkstančiai žmonių įvardija save tolstojininkais. Mokymas paskelbiamas kenksminga sekta. Kovai su ja vadovauti pradeda pats visagalis „Bažnyčios ministras“ Pobedonoscevas – tačiau nepajėgia nieko padaryti nekenčiamiausiam savo priešui grafiui. Gali kaip įmanydamas cenzūruoti jo kūrinius, vis sulaukdamas paties imperatoriaus pasipriešinimo: Aleksandras III asmeniškai,

nepaisydamas Pobedonoscevo sprendimo, leidžia spausdinti cenzūros uždraustą apysaką „Kreicerio sonata“. Pobedonoscevui pavyksta uždrausti spektaklį „Tamsos valdžia“, nors imperatorius matė dramos repeticiją Aleksandro teatre ir jam viskas ten patiko.

TUŠTI SVAIČIOJIMAI

Tačiau 1894 metais Tolstojaus globėjas Aleksandras III miršta. Jo įpėdiniui Nikolajui II dvidešimt šešeri, jis nesidomi nei politika, jam nerūpi nei nu senęs Tolstojus, nei šio amžininkas Pobedonoscevas, kuris jaunąjį imperatorių erzina ir gąsdina. Iš Pobedonoscevo Nikolajus išmoko nedaug: gal tik tiek, kad valdžia – iš Dievo, o bet kokia Konstitucija – velnio pramanas.

Nikolajaus II valdymas prasideda skandalu. Po karūnavimo caras priima visų gubernijų delegacijas. Per susitikimą su Tverės gubernijos valdiniais jis skaito parašytą kalbą, kurioje sakoma, kad visos viltys apie visuomenės dalyvavimą valstybės valdyme – „tušti svaičiojimai“.

Peterburgo visuomenė caro „programinį pareiškimą“ laiko apmaudžiu nesusipratimu, o Tolstojus piktinasi. Jis rašo straipsnį „Tušti svaičiojimai“, kuriame bene išsamiausiai išdėsto savo politines pozicijas, – labai aštrų ir įžeidų jaunajam imperatoriui straipsnį.

Smerkdamas „jaunojo ponaičio išūlumą“ Tolstojus prieina prie išvados, kad pati monarchija yra pavojinga Rusijai.

Yra didžiulė valstybė, turinti per šimtą milijonų gyventojų, ir šią valstybę valdo vienas žmogus. Ir šitas žmogus paskiriamas atsitiktinai, ne išrenkamas iš geriausių ir patyrusių žmonių labiausiai patyręs ir geriausiai gebantis valdyti, o paskiriamas tas, kuris gimė žmogui, anksčiau valdžiusiam valstybę... Nė vienas protingas žmogus nesisės į karietą nebūdamas įsitikinęs, kad vežėjas moka važnyčioti, ar į traukinį, jeigu mašinistas nemoka vairuoti, o yra tik vežėjo ar mašinisto, kai kurių nuomone, kadaise mokėjusio važnyčioti ar vairuoti, sūnus; juo labiau neplauks į jūrą garlaiviu su kapitonu, kurio teisė vadovauti laivui tik tokia, kad jis – žmogaus, kadaise vadovavusio laivui, brolio anūkas. Nė vienas protingas žmogus nepatikės savęs ir savo šeimos tokiems vežėjams, mašinistams, kapitonams, tačiau mes visi gyvename valstybėje, kurią be jokių apribojimų valdo tokie ne tik ne gerų, bet ir parodžiusių savo negebėjimą valdyti žmonių sūnūs ir brolių anūkai.

Nuo monarchijos Tolstojus pereina prie valdininkijos – ir padaro išvadą, kad Rusiją valdo anaip tol ne imperatorius, o būtent valdininkų armija.

Straipsnio pabaigoje Tolstojus tiesiai įvardija valdininką, keliantį jam didžiausią susierzinimą: Pobedonosceva. Jis yra režimo simbolis, jis „kvailina ir tvirkina liaudį“. Tai naujas iššūkis valstybei: Tolstojus tarytum tyčia stengiasi įgelti valdžiai – ir prisišaukti bausmę. Tačiau valdžia ir toliau nereaguoja.

DIDYSIS PERSIKRAUSTYMAS

Pirmaisiais Nikolajaus II valdymo metais Tolstojus pradeda galingiausią visuomeninę kampaniją – stoja ginti duchoborų, krikščionių sektos, labai artimos jam savo dvasia: jie nepripažįsta ortodoksų apeigų ir bet kokios prievartos. 1895 metais duchoborų bendruomenė netoli Tbilisio (tuomet – Tifliso), protestuodama prieš prievartinę ėmimą į kariuomenę, sukrauna į krūvą ir sudgina turėtus ginklus. Paskui duchoborų represijos tik sustiprėja: juos sodina į kalėjimus, siunčia į drausmės batalionus, tremia.

Tolstojus ir Čertkovas pradeda plataus atgarsio sulaukusią duchoborų palaikymo kampaniją; apie duchoborų priespaudą neilgai trukus pradeda rašyti visa pasaulio spauda. Ir tada Tolstojui kyla mintis išgabenti duchoborus ten, kur jie nebūtų persekiojami. Svarstomi įvairūs variantai: Kinija, Kipras, Havajai.

Jis pradeda rinkti pinigus ir netgi peržiūri savo paties sprendimą atsisaikyti honorarų. Specialiai pasiskubina užbaigti „Prisikėlimą“, kad visus už romaną gautus pinigus galėtų skirti duchoborų paramai.

Pats Tolstojus už žmogaus teisių gynimą lieka nenubaustas, o Čertkovas už šią veiklą pasmerkiamas tremčiai į užsienį. 1897 metais jis išsiunčiamas į Angliją. Ne pati žiauriausia bausmė publicistui, laisvai kalbančiam angliškai, – jis tampa Tolstojaus rupu Vakarų pasaulyje. Ir kaip tik Londone Čertkovas randa būdą padėti duchoborams. Šviežiai iškeptas politinis emigrantas ateina pas kitą Rusijos išeivį – kunigaikštį Piotrą Kropotkiną, gyvenantį emigracijoje jau dvidešimt metų, nuo 1876-ųjų. Įžymusis mokslininkas geografas, atradęs tokį reiškinį kaip ledynmetis, ir pasaulinio anarchizmo klasikas taip pat imasi padėti duchoborams. Mokslinės ekspedicijos Kropotkiną ne kartą buvo nuvedusios į Kanadą, kur jis, beje, priėjo prie išvados, kad ši teritorija geologiškai gimininga Sibirui. Ir būtent Kropotkinas pasiūlo perkelti duchoborus į Kanadą.

Istorinis persikraustymas prasideda 1898 metais. Per aštuonis tūkstančius žmonių Batumio uoste sėdasi į Tolstojaus frachtuotus laivus ir išplaukia į Kvebeką ir Halifaksą. Iki 1900 metų milžiniška duchoborų gelbėjimo

nuo valstybės represijų operacija baigiama. Tolstojus parodo, kad jis geba gyventi valstybėje ir iš esmės būti nuo jos nepriklausomas.

NESIMELSTI

Tolstojus kelia susierzinimą ir valdžiai, ir Bažnyčiai. Tačiau niekas nesiryžta imtis griežtų priemonių – ir šitaip tęsiasi tol, kol Tolstojus sunkiai susserga, – 1899 metais laikraščiuose pasirodo spekuliacijų apie galimą greitą rašytojo mirtį. Aukščiausi Švenčiausiojo Sinodo dvasininkai pradeda svarstyti: ką reiks daryti su Tolstojumi, kai šis numirs? Vienas Bažnyčios hierarchas, Charkovo arkivyskupas, netgi rašo nutarimo projektą dėl Tolstojaus atskyrimo nuo Bažnyčios. 1900 metais seniausias Sinodo narys Kijevo metropolitas Joanikijus išsiuntinėja slaptą laišką, draudžiantį visiems šalies dvasininkams atgiedoti Tolstojų, jeigu jis mirs. Tačiau rašytojas pasveiksta. Užtai staiga miršta pats Kijevo metropolitas.

Pakeitęs jį Sinodo seniūno poste Peterburgo metropolitas Antonijus, pagarsėjęs kaip liberalas, nusprendžia Tolstojaus klausimą užbaigti. Jeigu jau priimtas slaptas nutarimas atskirti Tolstojų nuo Bažnyčios, reikia šį nutarimą paviėšinti. Jis ketina tiesiog viešai paskelbti pirmtako parašytą slaptą cirkuliarą ir eina patvirtinti jo pas valstybinį Bažnyčios kuratorių – pas Pobedonoscevą. Bet jis iš naujo perrašo tekstą ir jį sugriežtina. Kaip tik šis, septynių hierarchų: Antonijaus ir dar šešių metropolitų, pasirašytas variantas ir atsiduria „Cerkovnyje vedomosti“. „Bažnyčios ministro“ Pobedonoscevo parašo nėra.

Papunkčiui surašytos visos pretenzijos Tolstojui: siūlo atmesti visas Ortodoksų Bažnyčios dogmas, neigia Kristaus dievybę, nekaltą prasidėjimą, prisikėlimą, pomirtinį gyvenimą, Paskutinį teismą ir visus Bažnyčios sakramentus. Vadinasi, Tolstojus „sąmoningai ir tikslingai pats atsimetė nuo bet kokios bendrystės su Bažnyčia“, todėl Bažnyčia nelaiko jo savo nariu, kol jis neatliks atgailos. Dokumentas baigiamas trumpa maldele už Tolstojų ir prašymu Dievui jį paprotinti.

TIKRAS KARENINAS

Net rūmuose septyniasdešimt dvejų metų Pobedonoscevas nėra itin gerbiamas. „Ką tik perskaičiau Sinodo nutartį dėl Tolstojaus. Kokia kvailystė! Koks asmeniškasis kerštavimas! Juk akivaizdu, kad čia Pobedonoscevo rankų darbas, kad jis keršija Tolstojui...“ – rašo Vyriausybės juriskonsultas Lebedevas.

Už ką Pobedonoscevas keršija Tolstojui, su kuriuo net nėra matęsis? Visa sostinės inteligentija Pobedonosceva ir Tolstojų laiko pikčiausiais priešiniais dėl kelių priežasčių. Jau prieš dvidešimt penkerius metus, kai pasirodė romanas „Ana Karenina“, skaitytojai ieškojo prototipų. Aiškiai galėjai nuspėti, kad Konstantinas Levinas – pats rašytojas. O kas Kareninas? Aukšto rango valdininkas (įtakingas, tačiau netituluotas), kurio žmona jam neištikima, ir tai visiems žinoma. „Pobedonoscevas!“ – nuspręsta vienbalsiai. Pobedonoscevo žmona Jekaterina buvo jaunesnė už vyrą dvidešimt vieneriais metais. Sklido gandai, esą ją sieja ryšiai su kariškiu. Net buvo kalbama, kad pasirodžius romanui ji pradėjo mėgdžioti Kareninos aprangos stilių. Tačiau pats Tolstojus šių gandų niekada nepatvirtino.

Tolstojus ir Pobedonoscevas niekada nebuvo susitikę, bet kartą apsikeitė laiškais. Tai nutiko praėjus penkeriems metams po „Anos Kareninos“ pasirodymo – ir lygiai po dvidešimties metų Tolstojus buvo atskirtas nuo Bažnyčios.

1881 metų kovą, sužinojęs apie imperatoriaus Aleksandro II nužudymą, Tolstojus (tada jau garbinamas „Karo ir taikos“ autorius) rašo laišką Pobedonosceviui, kuriame mėgina išprašyti malonę teroristams. Tolstojus prašo perduoti laišką sosto įpėdiniui, būsimajam Aleksandrui III. Šis laiškas tampa ir Rusijos istorijos, ir Pobedonoscevo, ir Tolstojaus gyvenimo lūžio tašku.

NEIŠVENGIAMA MIRTIES BAUSMĖ

1881 metų kovo 1 dieną Peterburge grupelė jaunuolių iš organizacijos „Narodnaja volia“ nužudo imperatorių Aleksandrą II. Bombą į carą sviedžia dvidešimt penkerių lenkas Ignatijus Grinevickis. Tačiau teroro aktui vadovauja dvidešimt septynerių metų Peterburgo gubernatoriaus duktė Sofija Perovskaja – tai ji mosuoja balta nosinaite duodama ženklą žudikui.

Imperatoriaus mirtis sukrečia Peterburgo elitą. Bemaž visi žino, kad Rusija tik per žingsnį nuo Konstitucijos priėmimo. Jau prieš porą mėnesių, 1881 metų sausį, vidaus reikalų ministras Michailas Loris-Melikovas surašo ir atneša imperatoriui „nuolankiausią pranešimą“, kuriame išdėstytas politinių reformų planas. Iš esmės tai Konstitucijos projektas, po kelių dešimtmečių istorikai jį pavadins Loris-Melikovo konstitucija. Projekte numatyta etapais įsteigti parlamentą, Aleksandras II jam pritaria, o kovo 1-osios rytą – likus valandai iki žūties – praneša Loris-Melikovui, kad po keturių dienų dokumentą priims Ministrų taryba. Imperatoriaus sūnus, būsimasis Aleksandras III, apie šiuos planus, aišku, žino, nes dalyvauja visuose pasitarimuose ir taip pat pritaria „Konstitucijai“.

Netikėta caro mirtis viską pakeičia. Visi sutrikę ir, regis, tik Pobedonoscevas žino, ką jam daryti. Jis įsisėga į savo buvusį mokinį, naująjį imperatorių Aleksandrą III, ir pradeda šaltakraujiškai jam diktuoti. Pobedonoscevo laišakai Aleksandriui primena politinę hipnozę: „Baisi valanda, ir laikas nelaukia, – rašo jis buvusiam mokiniui. – Arba dabar gelbėti Rusiją ir Save, arba niekada. Jeigu Jums sirenos giedos senąsias giesmes, kad reikia nusiraminti, reikia toliau eiti liberalia kryptimi, reikia nusileisti vadinamajai visuomenės nuomonei, – ak, dėl Dievo, netikėkite, Jūsų Didenybe, neklausykite.“

Pasitarime kovo 8 dieną Pobedonoscevas išrežia dar aistringesnę kalbą prieš liberalias reformas – jo priešininkai, vadovaujami Loris-Melikovo, apstulbinti tokio spaudimo. Visos jų idėjos atmetos. „Ačiū Dievui, tas nusikalstamas žingsnis Konstitucijos link nebuvo žengtas, ir visas fantastinis projektas buvo atmetas Ministrų tarybos visai nedidele balsų persvara“, – su pasitenkinimu rašo Aleksandras III.

Pobedonoscevas siūlo naujam imperatoriui įvesti Peterburge karinę padėtį ir, palikus šią prakeiktą vietą, pasislėpti Maskvoje. „Bažnyčios ministras“ nekenčia sostinės, laiko ją pernelyg kosmopolitišku aukštuomenės miestu, o patriarchalinė Maskva jam – tikrasis Rusijos centras.

Levas Tolstojus priblokštas imperatoriaus žmogžudystės. Jis Jasnaja Polianoje, beveik už tūkstančio kilometrų nuo Peterburgo. Žinia apie sostinėje įvykdytą teroro aktą jį pasiekia tik kovo 3 dieną. Tolstojus nieko nežino, kokios intrigos rezgamos rūmuose, tačiau kamuojasi nujausdamas caro žudikų laukiančią mirties bausmę. Tokia bausmė jam atrodo pasibaisėtinas nusikaltimas krikščionybės esmei, principo „jei kas tave užgautų per dešinį skruostą, atsuk jam ir kitą“ pažeidimas. Ir jis rašo du laiškus; vieną Aleksandriui III, o kitą – Pobedonosceviui, prašydamas perduoti adresatui pirmąjį. Rašo juos per kančią, kone ištisą savaitę, ir išsiunčia tik kovo 15 dieną. Tuo metu jį kamuoja nakties košmarai: sapnuoja, kad jis, o ne Aleksandras III pasmerkia mirčiai teroristus.

„Rašysiu ne tokiu tonu, koku įprastai rašomi laišakai Valdovams – apipintus pataikūniškos ir netikros iškalbos gėlėmis, kurios tik užtemdo ir jausmus, ir mintis. Aš rašysiu paprastai, kaip žmogus žmogui“, – pradeda savo laišką Tolstojus. Jis apsimetinėja, jo laiškas – tikras pamokslas, mėginimas pristatyti imperatoriui naują politinės ir ideologinės šalies raidos kelią: trečiąjį kelią, ne liberalųjį ir ne konservatyvųjį.

Iš pradžių viskas gana paprasta: jis užjaučia imperatorių, nes neįmanoma įsivaizduoti baisesnės padėties negu ta, kurioje atsidūrė jis, „didesnės

blogio pagundos“. „Tėvynės, liaudies priešai, niekingi vaikiščiai, bedieviai padarai, trikdantys milijonų valdinių ramybę ir gyvenimą, ir tėvo žudikai“, atrodytų, negali jiems būti jokio pasigailėjimo. Tačiau, konstatuoja Tolstojus, Kristus tiesiai nurodo, kad jiems reikia atleisti: „Ne neapkęsk priešo, o daryk jam gera, nesipriešink blogiui, nepavark atleisti.“ Bet toliau paprastą moralizavimą pakeičia politologija. Tolstojus prisimena, kad radikalūs opozicionieriai teroristai Rusijoje veikia jau dvidešimt metų, ir ligi šiol buvo taikomi tik du kovos su jais būdai: konservatyvusis („griežtumas, mirties bausmės, tremtys, policija, cenzūra“) arba liberalusis („laisvė, nuosaikios bausmės, net atstovavimas, Konstitucija“). Abu būdai pasirodė esantys neefektyvūs, teigia Tolstojus, nes jų šalininkai rūpinasi arba valstybės interesais, arba masių gerove. „Kodėl nepamėginus Dievo vardu vykdyti tik Jo įstatymą, negalvojant nei apie valstybę, nei apie masių gerovę.“

„Neatleisite nusikaltėliams, nubausite juos mirtimi, ir iš šimtų išplėšite tris ar keturis, o blogis gimdys blogį, ir trijų ar keturių vietoje išaugs trisdešimt, keturiasdešimt...“ Tolstojus siūlo carui duoti caro žudikams pinigų ir ištremti juos į Ameriką. Ir užbaigia laišką šiais žodžiais: „Kaip vašką ugnis, – taip ištirpdys bet kokią revoliucinę kovą Caras – žmogus, vykdan-tis Kristaus įstatymą.“

Žinoma, Pobedonoscevas šito laiško carui neparodė. Nes jis parašytas tarsi iš jo – Pobedonoscevo – pozicijų: vartoja religinius argumentus, o prieina prie pačių liberaliausių išvadų. Toks priešininkas Pobedonosceviui labai pavojingas. Juolab Aleksandro III mokytojas žino tai, ko nežino pats Tolstojus, – naujasis imperatorius labai mėgsta rašytoją, užaugo skaitydamas jo kūrinius, vaikystėje kliedėjo „Sevastopolio apsakymais“, dievina „Karą ir taiką“. Imperatoriui Tolstojus – neginčytinas autoritetas.

Užuoat perdavęs laišką, Pobedonoscevas rašo savąjį:

Šiandien į apyvartą paleista mintis, kuri kelia man siaubą. Žmonių mąstymas taip ištvirkė, jog kai kurie laiko įmanomu dalyku nuteistiems nusikaltėliams atšaukti mirties bausmę. Tarp rusų žmonių jau sklinda baimė, kad Jūsų Didenybei gali įteigti iškreiptas mintis ir įtikinti Jus pasigailėti nusikaltėlių. Ar gali taip nutikti? Ne, ne, tūkstantį kartų ne – negali taip būti, kad Jūs visos rusų liaudies akivaizdoje tokią akimirką atleistumėte savo tėvo, rusų valdovo, žudikams, už kurio kraują visa žemė (išskyrus nedaugelį proto ir dvasios nusilpėlių) reikalauja keršto ir garsiai murma, kad jis vėlinasi. – Jeigu taip nutiktų, patikėkite manimi, valdove, tai būtų palaikyta didžia nuodėme ir užgautų visų Jūsų valdinių širdis. Esu rusas, gyvenu tarp rusų ir žinau, ką jaučia liaudis ir ko reikalauja. Šią akimirką visi laukia atpildo.

Aleksandras III ramina Pobedonosceva: „Būkite ramus, su tokiais pasiūlymais kreiptis į mane neišdrįs niekas, ir duodu žodį, kad visi šeši bus pakarti.“

Tačiau imperatorius klysta. Tolstojaus draugas Fiodoras Strachovas, kuris ir atvežė rašytojo laišką Pobedonosceviui, vis dėlto pamėgina įvykdyti Tolstojaus prašymą – perduoda laišką apeidamas Pobedonosceva. Ir atiduoda jį jaunesniajam caro broliui, dvidešimt trejų metų didžiajam kunigaikščiui Sergejui. O šis, savo ruožtu, įteikia laišką imperatoriui.

Nuostabu, kad po dvidešimt ketverių metų istorija pasikartos, tik jos pabaiga bus jau kitokia. Pats didysis kunigaikštis Sergejus, kaip ir jo tėvas Aleksandras II, bus nužudytas teroristų. Sergejaus žmona Ela paklausys Tolstojaus patarimo: ji nueis į žudiko kamerą ir prašys jo pasigailėti.

Tačiau 1881 metais Tolstojaus ir jaunesniojo imperatoriaus brolio tarpininkavimas lieka bevaisis. Aleksandras III atsako, kad jeigu būtų pasikėsinta į jį patį, jis galėtų pasigailėti, tačiau atleisti tėvo žudikams jis neturi teisės. Balandžio 3 dieną penkis Aleksandro II žudikus pakaria. Kitą dieną iš pareigų atleidžiamas ministras reformatorius Loris-Melikovas.

Šeštai teisiamajai, Gesiai Gelfman, bausmės vykdymas atidedamas, nes ji nėščia. Ji tampa pasaulio įžymybe – laiškus su prašymu pasigailėti Gesios Aleksandrui III rašo iš viso pasaulio – ją palaikyti imasi net Victoras Hugo. Tačiau pagimdžiusi ji neilgai trukus miršta, nes negauna reikiamos medicinos pagalbos.

„Pobedonoscevas baisus. Duok Dieve, kad jis man neatsakytų ir man nekiltų pagunda išsakyti jam savo pasibaisėjimą ir pasibaurėjimą“, – 1881 metų balandžio 3 dieną rašo Tolstojus, nežinodamas, kad caro žudikams jau įvykdyta mirties bausmė. O Pobedonoscevas tikrai delsia ir tris mėnesius neatsako Tolstojui. Ne laišškai jam galvoje, jis rašo savo „antikonstituciją“, vadinamąjį „Manifestą apie patvaldystės tvirtumą“, kuris publikuojamas balandžio 30 dieną.

Dokumento esmė paprasta: daugiau jokių liberalių reformų, jokių konstitucijų, jokio parlamento, jokios atstovaujamosios valdžios.

TIKRAS TOPOROVAS

Prasideda Pobedonoscevo epocha, kuri tvėrs gerus du dešimtmečius.

Tais metais liūdesio ir vargo,
Kai širdis slėgė nykulys
Pobedonoscevo – lyg varno –

Sparnais apkėstoje šaly
 Dienų anei naktų neliko,
 Vien pilkuma tų jo sparnų,
 Užburtu Rusiją sapnu
 Apraizgė jis, piktai nuplikęs
 Raganiaus stikliniu žvilgsniu.

Taip po keturiasdešimties metų parašys Aleksandras Blokas. 1881-aisiais jam buvo vos vieneri.

Tik 1881 metų birželį Pobedonoscevas atsako į kovo mėnesį rašytą Tolstojaus laišką: „Nerūstaukite, kad neįvykdžiau Jūsų pavedimo, – rašo jis. – Tokiu svarbiu klausimu viskas turi būti daroma, kaip liepia tikėjimas. O perskaitęs Jūsų laišką aš pamačiau, kad Jūsų tikėjimas vienoks, o mano ir Bažnyčios kitoks, ir kad mūsų Kristus – ne Jūsų Kristus. Savąjį aš pažįstu kaip galybės ir tiesos valdovą, gydantį nusilpusius, o Jūsikiame įžvelgiau nusilpėlį, kurį patį reikia gydyti. Štai kodėl, laikydamasis savo tikėjimo, ir negalėjau įvykdyti Jūsų pavedimo.“

Pobedonoscevas, žinoma, nugali. Vėliau jis stengsis nubausti Tolstojų bet kokia dingstimi, tačiau jam taip ir nepavyks to padaryti. Nes savo mylimo rašytojo neleis skriausti Aleksandras III.

Tolstojus keršija Pobedonosceviui 1899 metais, likus dvejiems metams iki atskyrimo nuo Bažnyčios pasirodo jo paskutinis romanas „Prisikėlimas“. Šioje knygoje taip pat yra personažas, kuriame neabejotinai atpažįstamas Pobedonoscevas, ir čia jau – ne vargšas Kareninas. Tai absoliutus blogis – „Bažnyčios ministras“ Toporovas.

Toporovas, kaip ir visi žmonės, neturintys pamatinio religinio jausmo, žmonių lygybės ir brolybės sampratos, buvo visiškai įsitikinęs, kad liaudį sudaro visai kitokios būtybės negu jis pats, ir kad liaudžiai būtinais reikia to, be ko jis gali puikusiai apsieiti. Jis pats giliai širdyje netikėjo niekuo ir tokią būklę laikė labai patogia ir malonia, tačiau bijojo, kad tik tokios pat būklės nepasiektų liaudis, ir laikė, pasak jo paties, šventa savo pareiga nuo to ją gelbėti... Į jo remiamą religiją jo požiūris buvo toks pat, kaip vištų augintojo požiūris į dvėseliuą, kuria lesina savo vištas: dvėseliu labai nemaloni, bet vištos ją mėgsta ir lesa, ir todėl jas reikia lesinti dvėseliu.

Šioje „Prisikėlimo“ ištraukoje – Tolstojaus neapykantos visai Bažnyčiai ir konkrečiai Pobedonosceviui esmė. Žinoma, cenzūra visą devintą skyrių

drauge su šiuo fragmentu uždraudžia spausdinti. Tačiau visi suinteresuoti asmenys, taip pat ir Pobedonoscevas, skaito neišbraukytą variantą. Beje, tuo metu Pobedonoscevas – jau daugiau negu „Bažnyčios ministras“. Jis tampa imperatoriaus „antruoju aš“, pagrindiniu valstybės ideologu.

DIDYSIS MELAS

Kol buvo gyvas Aleksandras II, Peterburge beveik niekas neabejojo, kad judėjimas konstitucinės monarchijos link neišvengiamas, kad permainos negrįžtamos. Tačiau Pobedonoscevas vienas pats pajėgė viską apgręžti.

Išsamiausiai Pobedonoscevo ideologija atsiskleidžia 1884 metais jo parašytame straipsnyje „Didysis mūsų laikų melas“. Taip jis įvardija demokratiją.

„Vienas melagingiausių politinių principų yra liaudies valdžios principas, toji nuo prancūzų revoliucijos laikų, deja, įsitvirtinusi idėja, kad visa valdžia kyla iš liaudies ir jos pagrindas – liaudies valia. Iš čia kyla parlamentarizmo teorija, kuri ligi šiol klaidina vadinamąją inteligentiją – ir, nelaimė, įsikverbė į pamišusias rusų galvas.“

Pobedonoscevas anaipol nelaiko, kad Rusijai skirtas ypatingas kelias ir demokratija netinka būtent jai. Priešingai, beprotiška jis laiko pačią idėją ir yra įsitikinęs, kad demokratija visame pasaulyje jau pademonstravo savo bejėgiškumą.

Pasak parlamentarizmo teorijos, turi viešpatauti protinga dauguma; o iš tikrųjų viešpatauja penki šeši partijų vadovai... Pasak teorijos, požiūrį pagrindžia aiškūs argumentai parlamento debatų metu; iš tikrųjų požiūris nėra nepriklausomas nuo debatų, o yra primetamas vadovų valia ir dėl asmeninių interesų.

Pasak teorijos, liaudies atstovams turi rūpėti vien liaudies gerovė; iš tikrųjų jie liaudies gerovės dingstimi ir jos sąskaita rūpinasi daugiausia savo ir savo draugų asmenine gerove. Pasak teorijos, jie turi būti išrinkti iš geriausių, mylimiausių piliečių, o iš tikrųjų šie piliečiai – didžiausi garbėtroškos ir įžūlėliai...

Skaudu ir apmaudu matyti, kad Rusijos žemėje buvo ir yra žmonių, svaiojančių įdiegti šį melą čia, kad mūsų profesoriai vis dar pamokslauja savo jauniems klausytojams apie atstovaujimą valdymą kaip apie valstybės sąrangos idealą, kad mūsų laikraščiai ir žurnalai kalba apie jį vedamuosiuose ir feljetonuose kaip apie teisinės tvarkos pergale, kalba nesivargindami iš arčiau, be išankstinio įsitikinimo, įsižiūrėti į parlamentinės mašinos veikimą. Bet jau

ir ten, kur ji nuo seno veikia, silpsta tikėjimas ja; dar tebegarbina ją liberalioji inteligentija, tačiau liaudis vaitoja po šitos mašinos jungu ir atpažįsta joje paslėptą melą. Vargu ar sulauksime mes, bet mūsų vaikai ir vaikaičiai tikrai sulauks laiko, kai šis stabas, kurį vis dar garbina saviapgaulei pasidavęs šiuolaikinis protas, bus nuverstas...

Straipsnis pasirodė žurnale „Graždanin“ („Pilietis“), kurį valstybės pinigais leido išmokusis kunigaikštis Meščerskis, Aleksandro III draugas, o vyriausiasis redaktorius kurį laiką buvo Fiodoras Dostojevskis, Pobedonoscevo draugas.

Beje, Aleksandras III visiškai pritarė savo mokytojui: „Keista klausytis protingų žmonių, kurie gali rimtai kalbėti apie atstovaujамąjį principą Rusijoje“, – rašo jis.

Peterburgo bajorija juokiasi iš Pobedonoscevo, su panieka pravardžiuoja jį Popaičiu. Šis priešiškus abipusis: Pobedonoscevas įsitikinęs, jog pagrindinė šalies problema – švietimas. Būtent švietimas, o ne jo stygius; pati nepatikimiausia ir nelojaliausia gyventojų dalis – inteligentai: studentai, profesoriai ir netgi valdininkai. Žinių sistema, kurią jie įgyja, nedidina ištikimybės imperatoriui. Kitas dalykas – bažnytinės parapiinės mokyklos, mokymo įstaigos, kur nemoko istorijos, matematikos, geografijos ir literatūros. Švietimas turi apsiriboti raštingumu ir Dievo žodžiu, galvoja Pobedonoscevas. Ir tokių bažnytinių parapinių mokyklų tinklo sukūrimas tampa jo gyvenimo darbu. Jų skaičius padidėja dešimt kartų, nuo 4 404 iki 42 884, o jose besimokančiųjų skaičius – dvidešimt kartų, nuo 104 781 iki 2 006 847 žmonių. Bažnytinių laikraščių ir žurnalų Pobedonoscevo dėka padaugėja dvigubai.

ŽUDIKAS LANGE

1901 metų kovo 8-ąją, praėjus vos dviem savaitėms po Tolstojaus „atskyrimo“, Sinodo oberprokuroras Pobedonoscevas sėdi prie lango savo valdiško namo kabinete. Langai žvelgia į Liteinyj prospektą. Pobedonoscevas kaip visada dirba iki vėlumos, ir jo figūrą nesunku pastebėti iš lauko. Vėlų vakarą prie lango prieina dvidešimt penkerių Nikolajus Lagovskojus, smulkus provincijos valdininkėlis, Samaros zemstvos valdybos statistikas. Jis išsitraukia pistoletą ir šešis kartus šauna į Pobedonoscevą.

Penkios pirmosios kulkos sminga į lubas, šeštą kartą ginklas užsikerta – Lagovskojus nepataiko. Kyla triukšmas, išbėga kiemsargis, teroristas mėgina sprukti, bet jį sučiumpa.